

1923 йылдан
башлап сыға

ИӘШЛЕК

Шәмбе

10

MART

1990 йыл.

№ 30 (7536).

Хакы 3 тин.

ВЛКСМ-дың Башкортостан Өлкә Комитеты органы

Был Һанда
уқығыҙ:

Һеҙҙең өсөн,

өфөләр!

—2-се бит.

ЕР-НЫУЫБЫЗ

НИ ҺӨЙЛӘЙ?

—3-сө бит.

Замандаш

Һүз—йәш
языусыларға

—4-5-се биттәр.

Экспонат

Студент
көндәлектәре

(дауамы)

Үҙаңыбыз
ни хәлдә?

—6-сы бит.

НИМӘ?

КАЙЗА?

КАСАН?

—7-се бит.

«Йәнгүзәл»дәр—

Баймакта

—8-се бит.

КИТАП безҙең тормош-
боҙға зур роль уйнай. Беҙ-
гә белем биреп кенә калмай
ул, күңелбеҙҙә һеҙгә, саф-
ландыра, аҡыллыҡҡа,
рәхмәтлеке өйрәтә. Һәм ки-
тап магазинын беҙ белем
донъяһын ғына түгел, әскер-
һеҙ, мөләйәм һөйәһәт ат-
мосфераһын тыуҙырыусы
һорғ тигең күҙ алдына кил-
терәбеҙ. Һуңғы ватыйта ма-
газиндарға һеҙ аҡтыртмай,
ауыҙың асыл өндөшөргә ире-
нәп торған һатыусылар кү-
бәйеп килгән. Шуға ла беҙҙә
китап магазинына ингәндә
байрамса тойғоларға байып
сығыу теләге тыумау гәжәп
түгел.

БАЛКЫП ТОРА ЙӨЗЗӘРӘ

Күгәрсең районының Мо-
рак китап магазинындағы
һатыусыларҙың эшен һеҙ
еңгәттәр буйы һөйләһең кү-
ҙөңгә килә. Мөләйәм кыҙҙар
эшләй бында. Магазин мо-
дире комсомолка Фәһиә
Мәүләхасова Өфө коопе-
ратив техникумын тамамлап
ҡайтып, Күгәрсең районында
эшләгән, унда бер инсә
һыл комсомол ойошмаһы се-
кретары вазифаһын башка-
рған. Хәҙер китап магази-
нында эш күп тип тормаһы,
һәмәгәт эштәрәндә актив

киташа, үҙешмәкәр түң-
рәккә зур теләк менән йө-
рәй.

Коллективта комсомолдар
һыйылған. Фәһиә Әбсәләмо-
ва Өфөләге 14-се училище-
ны тамамлап, тыуған ауылы
Моракта ҡайткан, универ-
макта эшләгән. Хәҙер бында
күсеп, төрлө сараларға их-
лас киташа.

Тәҗрибәле һатыусылар үз
һөләрәң һәштәрҙә өйрәтә.
Гөлһиә Аллағужина бында
бер инсә ай ғына эшләй.
Талаһсаң кәңәшсе-тәрбиәсе-

ләр етәкселегендә эшкә би-
тнә өйрәнәп алған.

Магазин планды һәр сәт
үтәп килә. Тип баштырт те-
лендә балалар өсөн китап-
тар ғына биҙ аз килә һәм.
Бындай проблема булмаһа,
Морак магазины тағы ла
уңышлыраҡ эшләп иле.

ҺҮРӘТТӨРӨ: магазин
модире Фәһиә Мәүләхасова,
һатыусылар Фәһиә Әбсәлә-
мова (уңда) һәм Гөлһиә
Аллағужина (артта); һатып
алыусылар китап һайлай.
Ю. КӘРИМОВ фотолары.

* 10 март, 1990 йыл *

ВЛКСМ ағзаһы Азалия Ғөбәйҙуллина Салауат районының Салауат исемендәге колхозында Юныс һөтсөлөк фермаһында өс йыл эшләй. Баштан уң алдыңғылар сафына иткән. Үткән 1989 йылда һәр һыйырҙан 3262 килограмм һөт һауған. Ауылдаштары уны ауыл Советына депутатлыҡка кандидат итеп күрһәткән.
А. БИЛАЛОВ фотоһы.

КЫУАНЫСЛЫ ҺӨЗӨМТӨЛӨР

Безҙең Шаран районы ит һатыу буйынса дәүләт заказын үтәй. Планды тулатырыуҙа һыйыр ите генә түгел, һарыҡ һәм суска ите лә зур роль уйнай.

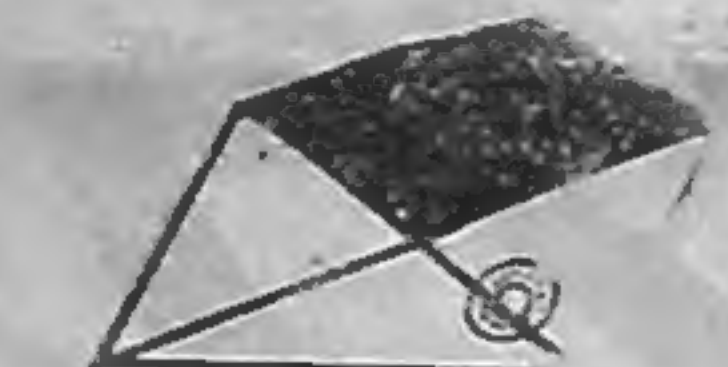
Суска ите етештерелгән һәм үрсем алыуҙа Калинин исемендәге колхоз фермаһы зур уңышҡа өлгәшә. А. Якупов етәкселек иткән был коллектив хеҙмәттә ойоштороуҙа алдыңғы алымдар куллана. Суска ҡараусылар 2400 үрсем алған. Иммертеүгә жыйылған сускалар тәү менә 546 грамм артты.

«Шаран» совхозының Нартасты суснасылыҡ фермаһы ла һәйбәт һөҙөмтөлөргә иреште. Бында коллективты Ф. Латипов етәкләй. «Мишурин» совхозынан Е. Кузьмина һәм Г. Наумова, Калинин исемендәге колхоздан Ф. Рафилова һәм М. Закирова, «Шаран» совхозынан У. Сәлиева һәм Л. Романова районда иң яхшы суска ҡараусыларҙан һанала. Ө. Калинин исемендәге колхоздан мал иммертеүгә эшләгән Р. Сәйетғалин менән С. Шәйхулов тәүлегенә уртаса 546 грамм артым алды, районда иң юғары күрһәткескә өлгөшкә.

Ләкин районда суснасылыҡ тармағын үттерелгән бөтә резервтары ла файҙаланылмай. «Сөн» һәм З. Мөстәһимов исемендәге хужалыҡтарҙың сусна ҡараусылары тукландырыу һәм мал асырау технологияһын тулаһа бозоуга юл таппып, бик аз үрсем ала, бында уртаса артым бик түбән, суска бадаларының күпселек ҡырылыу осраҡтары бар.

Һыйыр малдарын иммертеүгә лә район малсылары уңыштарға ирешә. «Красно-Полянский» совхозынан Э. Миңлебулатова үз тәркемәндәге малдарҙан 750-шәр, э. Ф. Әнгельс исемендәге колхоздан А. Петров 730-ар грамм артым алды.

Әммә районда ит етештереү темпы бөгөнгө көң талаптарына ауап бирмәй. Шуға ла төп бурыс — һыйыр ите етештерелгән мөһсәбәттә тамырынан үзгәртеү, бөтә хужалыҡтарға таналарҙы

һайлап алырға, тоторондо рәүештә юғары артым өсөн көрөшкә, мораль һәм матди сараларын кулланарға, малсылар араһында йогонтоло социалистик ярыш ойошторолмаған, шуға ла бында һөҙөмтә уртаса район күрһәткесенән түбәнөрөк.

Ит һатыу планын үтәүгә үрсем алыу зур әһәмиәткә эйә. Районда 100 һыйырҙан 100 бығау алаһар. Шуңа уҡ ваҡытта «Ақбарис» совхозының Яңауыл бүлексәһендә, «Красно-Полянский» һәм «Дмитриево-Полянский» совхоздарында һыйырҙарҙы яһалма җасырыу тейешенсә ойошторолмаған, шуға ла бында һөҙөмтә уртаса район күрһәткесенән түбәнөрөк.

Һарыҡ ҡараусылар за һыпатмай. Кир-Теләүле фермаһынан Н. Зарипова, З. Ғәзиуллина 100 ил һарыҡтан 128 бәрәс алды, э. ошо уҡ ферма җабандары Р. Камашев һәм А. Ғиззәтуллин һәр һарыҡтан уртаса 3,6-шәр килограмм йөз ҡыртыкан.

Безҙең районда бер нисә йыл инде малдың күпселек ауырыуы күҙәтелмәй. Бында ветеринарҙарҙың шулай уҡ малсыларҙың хеҙмәт өлөшө зур.

Һәр хужалыҡта йылкы тотолһа, һәм һуңғы йылдарҙа йылкының токомо яңшырылды. Шулай ға аттарҙы тукландырыуҙы, ҡарауҙы яңшыртты бар өлө. Был тармақта ат ҡараусылар: «Шаран» совхозынан М. Садиҡов, «Ык» колхозынан Г. Ғирфанов һәм Ф. Нафиҡов бөтә күңелен һалып эшләй.

Бына шулай уңыштар менән тамамланған безҙең район малсылары 1989 йылды. Хәҙерге көндә ауыл эшсәндәре өсөн иң яуаплы осор — мал ҡышлатыу бара.

З. ФОКИНА,
АПО зоотехникы,
Шаран районы.

ЕР-ҠЫУЫБЫЗ НИ ҠӨЙЛӘЙ?

Илеш ауылы

Район үзәге элек Илеш ауылында булған. Шуға район Илеш районы тип аталған. Аҙаҡтан район үзәге икенсә ауылға, Үрге Иреккә күсә лә, район үзәген элекке исемен һалмай.

Илеш — боронго башҡорт ауылы. Был ауыл башҡорттары борон ҡырғыз кәбитәһенә айыу тип аталған түбәнәе ҡараған. 1776 йылда П. И. Рычков төзөгән һүҙлектә был ауыл тураһында түбәндәгеләр яҙылған:

«Илишева — деревня башкирская и ясаших татар Уфимской провинции на Казанской дороге при ключе впадающем в Сюнь. От Уфы в северо-западную сторону 145 верст. (Ҡара: П. И. Рычков, Лексикон или словарь топографический Оренбургской губернии. 1776. I том, кулъзма, 127-се бит). 1795 йылда бында 176 башҡорт, 65 ялланған (солжылы) татар, 42 ясаҡлы татар, 10 типтәр иҫәпләнгән. Бында типтәр тигән һүҙгә асыҡлап нигергә кәрәк.

Типтәр — ул милләт исемен түгел, ә социаль төркөмдә белдергән термин. Ерҙең төп хужаһы (җасаба) булмаған, тик һиндәйҙәр шарт менән ер биләп ултырған кешеләргә типтәр тип йөрөткәндәр. Типтәр тип йөрөтөлгән кеше милләт менән башҡорт та, татар ға, удмурт та, маря ға булырға мөмкин. Шулай булғас, типтәрҙең башҡорт булыуы ла ихтимал. Бының шулай икәнен 1901 йылғы сығанаҡтар раслап тора. Мәселән 1901 йылда Илештә 28 татар — дәүләт ҡраһиәне, 654 җасаба башҡорт, 99 типтәр (припущенник) башҡорт йәшәгән.

Илеш ауылы атаманының сығышы кеше исеменә байла. Урындағы халықтың һөйләүенә ҡарағанда, Илеш ауылына тәү башлап 3 туғаны менән Илеш ҡарт килеп ултырған. Илеш исемен — ҡысҡартылған форма. Уның тулы форманы һәм Илешкәмәт, йә икенсә форма булырға мөмкин. Әле ораған Илешев тигән фамилиялар аһа шул ҡысҡартылған форманан яһалған.

Аткүз ауылы — кушамат исемен

Аткүз исемен йөрөткән ауылдар был төбәктә йәшәй. Уның береһе хәҙерге Татар АССР-ында, икенсәһе Башҡортостанда, Илеш районында. Ике ауылға ла бүләр ҡәбиләһе башҡорттары нигеҙ һалған. Татарстандағы Аткүз ауылы бүләр ҡәбиләһенә ғырыуына ҡараған, ә Илеш районындағы Аткүзҙең җайһы ғырыуына нигеҙә билдәһе.

Илеш районындағы Аткүз ауылында тәүгә тик башҡорттар йәшәгән. 1795 йылғы ревизия (йәғни перепись) буйынса унда барлығы 27 өй булған, 85 ир кеше, 63 ҡатын-һеҙ йәшәгән. Дәрәжә 1776 йылда яҙылған һүҙлектә Аткүз (иңенсә исемен Ялкын) ауылында башҡорттар йәшәгән тәһәһүс менән бергә йәшәгән, тип әйтәләр. Ләкин был мөһлүмәткә һайһы Аткүзгә ҡараған асыҡларлыҡ мисалдар табылмай. 1840 йылғы сығанаҡтарға был ауылда башҡорттарҙан тиш типтәрҙә йәшәгән тәһәһүс. Мәселән, 1842 йылда Аткүз ауылында ир еңсенән 87 типтәр булған. Уларға башҡорттар бер нисәй дәрәжәһе 700 десятина ир бүлөп бир-

(Аҙағы, Башы 28-се, 29-сы һанда).

ған. Был ваҡытта иңлә ауылдағы башҡорттар һаны 238-гә еткән. 1901 йылғы документтарға Аткүзгә 682 кеше иҫәпләнгән. Әммә иң өсөндө ундағы җасаба (мөһлүмәт) башҡорттар типтәрҙәрен (припущенниктарҙан) айырып күрһәтмәгән. Ауылдағы барлыҡ кеше лә башҡорт типтәрҙәре (руссә припущенники-башкиры) тип яҙылған.

Аткүз ауылы исемен үзгәрткән сығышы менән ҡыҙыҡлы. Был атаманың 3 төрлө сығышы булырға мөмкин. Беренсәһе: уның нигеҙендә аҡ «белый» һәм күз «шишма», «родник» тигән һүҙҙәрҙән торған шишмә атаманы атырға мөмкин. Ләкин бындай шишмә ауыл тирәһендә юҡ. Икенсәһе: аткүз тип «аҡсарлаҡ»-ты, (руссә «чайка»-ны) атаған башҡорт һөйләштәре бар. Мәселән, Нуриман районында һәм Дим буйында йәшәгән башҡорттарға был шулай. Өсөнсөһе: аткүз тип күҙенә аҡ һалған кешегә лә әйтәләр. Ул башлыса ҡушамат, лаһап исемен (руссә прозвище) булып кулланыла. Әлегә ораҡта, күрәһен, Аткүз атаманы нигеҙендә ошо һүз ята. Быны ауылда һаҡланған легендалар ға раслап тора:

«Бынан нисәләр йылдар элек Торна ауылынан 6 кеше ошо матур тәбиғәтлө урынға күсеп килеп ултырған. Уларҙың исемен Мансур, Бускум, Хисмәтулла, Абдулла, Кусур, Миңсәғали булған. Улар Мәскәү кенәзлегенән Себергә бара торған юл буйында ауыл ҡоралар. Ул юл хәҙер ға бар. Ураһай юлы тип атала. Ошо юлдан йыш ҡына һөргөнгә ҡыуылған кешеләр үтә торған булған. Шулар араһында Ҡалҡаман тигән кеше булған. Ул ошо ауыл тирәһендә җасып тороп җаһа һәм урманда йәшәгән була. Уның бер күҙенә аҡ төшкән була. Яҡын тирәһегә кешеләр Ҡалҡаман (йәғни Аткүз) йәшәгән ауылды Аткүз ауылы тип йөрөткәндәр. Шунан ҡалған «Аткүз» тигән исемен.

Миңсәғә, был дәрәжәһе яҡын. Сөнкә ауылды кешеләр исемен менән түгел, ә ҡушаматы менән атау ораҡтары бар.

Бишкуртай — «биш әтәс»

Был атамә тураһында матбуғатта һүз алып барылғаны инде. (Ҡара: Р. Шәкүр, Бишкуртай, йәғни... «биш әтәс», «Совет Башҡортостаны», 28.02.82.) Унда Бишкуртай тигән 3 ауылдың тәүгә Бишкуртай форманында кулланылыуы, был һуңғы форманың биш һүҙенә һәм ҡураһ «әтәс» тигән ғарсы һүҙенә ҡушылыуы һөҙөмтәһендә барлыҡҡа килгән тураһында һүз барғайны. Асылда был дәрәжә аңлатма булырға тейеш. Бында без бына ошо этимологияны ағы, әстәмә материалдар менән тулыландырырға булдыҡ.

Эйе, Бишкуртай тигән өс ауыл бар. Уның береһе хәҙер Туймәзи районында, икенсә (Бишкуртай, дәрәжә Оло Бишкуртай һәм Бөлөкөй Бишкуртай) Илеш районында.

Туймәзи районындағы Бишкуртай ауылына җайһы кәбитәһе менән урманай түбәһенә ҡараған башҡорттар нигеҙ һалған. Илеш районындағы Бишкуртай (Оло Бишкуртай) иң тәүгә йәшәгән ҡәбиләһенә сығыш түбәһе башҡорттары иҫәп ултырған. Бөлөкөй Бишкуртай — Оло Бишкуртайҙан айырылып сытқан ауыл. Ләкин унда башлыса типтәрҙәр генә йәшәгән. Тимәк, Оло Бишкуртай, Бөлөкөй Бишкуртай йөлдән ҡәбиләһенә, Туймәзи районындағы Бишкуртай җайһы ҡәбиләһенә ҡараған ауыл булған. 1795 йылда Бөлөкөй Бишкуртай (йәғни бе-

лөкөй Бишкуртай) Бишкуртай тип аталған йылға ярында ултырған. Оло Бишкуртай (йәғни Оло Бишкуртай) Бөлөкөй, Бишкуртай (йәғни Туймәзи районындағы Бишкуртай) ауылы Ҡараңдың нәсә Нөгөшкә ҡойған өрөндө урынлаштырылған.

Бишкуртай исеменә килгәндә, шуны оңоторға ярамай. 3 ауыл да барлыҡҡа килгән ваҡытында Бишкуртай тип аталып йөрөтөлгән. 1840 йылда өс Бишкуртайҙың береһе, айырып әйткәндә Бишкуртай йылғаһы буйында ултырған (хәҙерге Илеш районы Бөлөкөй Бишкуртай) ауыл, Бишкуртай тип йөрөтөлә башлай (Ҡара: Малоизученные источники по истории Башкирии. Уфа: БФАН СССР, 1986. 129-сы бит). 1901 йылғы сығанаҡтарға хәҙерге Туймәзи районына ингән ауыл да 2 формала, Бишкуртай һәм Бишкуртай тип теркәлгән. Күрәһен, күпмелер ваҡыт Бишкуртай һәм Бишкуртай формалары параллель кулланылған. Һуңғы осорға ғына Бишкуртай форманы еңгән һәм бер үзә генә кулланыла башлаған. Бының сабаптерен тарихсы, этнограф һәм крайҙы өйрәнөсө Р. Г. Игнатев бик һәйбәт асып һалған.

Ул, Бишкуртай атаманының мәғәнәһе тураһында һүз алып барғанда, ике төрлө фараз итергә мөмкин, тип ҡарай.

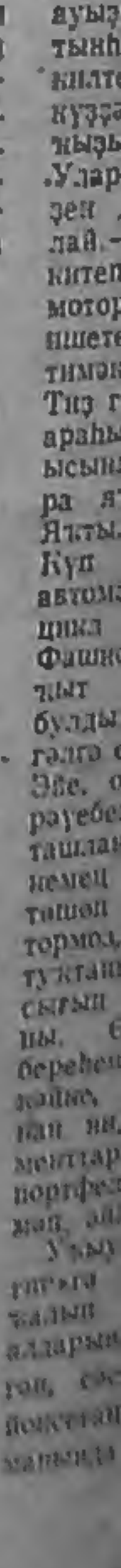
Беренсәһе: «Бишкуртай «биш әтәс» тигән өсөнсөһе. Икенсәһе: ҡураһ «әтәс» тигән төшөһөнән түгел, ә үләнә белдергән һүз.

Қураһ һүҙенә өсөнсө мәғәнәһе лә булған икән. Р. Г. Игнатев уны килтермәһә лә, был һүҙҙең вульгар (уңыһса әйткәндә «в неприличном смысле») мәғәнәһе кулланылғанына ишара яһай. Бына ошо хәл (йәғни ҡураһ һүҙенә өсөнсө вульгар мәғәнәһе) уның турай форманында кулланылыуына булышлыҡ иткән дә инде. (Ҡара: Р. Г. Игнатев. Названия вод, урочищ и прочих как памятники югов и Уфимской провинции).

(Записки Оренбургского отдела Русского географического общества. Выпуск VI, Оренбург, 1881. 148-се бит).

Нисек кенә булмаһын, бөгөн шуныбы асыҡ: боронго Бишкуртай Башҡортостандың көнбайыш районында. Бишкуртай форманына күскән, Ә бына республикабыҙдың төньяҡ районында боронго ҡураһ һүҙе һаман да элеккесә кулланылып йөрәй. Уның мәғәнәһе лә шул «әтәс» көйә ҡалған. Мәселән, Ҡалтасы районында Оло Ҡураһ, Кесе Ҡураһ тигән ике ауыл бар. Башҡорттар был ауылды Оло Ҡураһ, Кесе Ҡураһ тип атаһалар. күрше ауылда йәшәгән татарҙар уны Ҡура Атаһауыл, Кесе Атаһауыл тип йөрөтәләр. Күрәһегеһе, ҡураһ һүҙен урындағы халыҡ «әтәс» тип атайаған. Тимәк, был яҡтағы боронго ҡураһ һүҙенән яһалған ер-һыу атамалары булған. 1795 йылғы сығанаҡтарға Бөрө өйәһендә Иске Ҡураһ, Ноғай Ҡураһ тигән ауылдар булыуы яҙылған. Шулай булғас, ҡураһ күп кенә ер-һыу атамаларында кулланылған һүз булған. Ә инде Бишкуртай атаманында килгәндә, шуңа асыҡланды: ул элек Бишкуртай форманында йөрөгән, «биш әтәс» тигән белдерә.

А. КАМАЛОВ,
филология фәндәре кандидаты.

Заказ № 386.